

Η σφαιρολογία της διαφιλονικούμενης Βηρυτού: Ο δημόσιος χώρος ως εσωτερικό, το έδαφος ως όγκος

Κωνσταντής Καστρισιανάκη

Περίληψη

Δημιούργημα της ουμανιστικής παράδοσης και μιας νεωτερικής προσέγγισης της πόλης, η έννοια του δημόσιου χώρου εμπεριέχει τη δική της τελεολογία και αντιμετωπίζεται με όρους κανονιστικούς. Συγχρόνως, παρέχει ένα μέσο για την παραγωγή και την απεικόνιση των αστικών κοινοτήτων, καθώς και ένα αναλυτικό εργαλείο που εξηγεί τη σχέση ανάμεσα στον αστικό χώρο και το πολιτικό. Ενώ πρόσφατα γεγονότα στη Μέση Ανατολή, την Ευρώπη και τις ΗΠΑ έχουν φέρει τις κεντρικές πλατείες στο επίκεντρο της πολιτικής της αμφισβήτησης, θα πρέπει επίσης να ειπωθούν ως η πιο φανερή έκφραση μιας πληθώρας άλλων διαδικασιών που συγκροτούν καθημερινά τον δημόσιο χώρο. Οι πλατείες μπορούν να λειτουργήσουν ως τόποι κρίσιμων σημείων καμπής κατά τη συμβολική ανατροπή καθεστώτων. Μέσω της μελέτης περίπτωσης της Βηρυτού, το παρόν άρθρο μελετά το βαθμό στον οποίο ο δημόσιος χώρος παίζει ρόλο στην οργάνωση μόνιμων αναταραχών και εξετάζει πώς σταθεροποιείται ο χώρος μέσα από διαφορετικά εδαφικά σύνολα που αρθρώνουν διαρκώς μεταβαλλόμενα περιγράμματα. Επανατοποθετεί την έννοια του δημόσιου χώρου ως εσωτερικού παρά εξωτερικού, ενός ενδιαιτήματος παρά ενός απογυμνωμένου ανοιχτού χώρου και αντλεί από τις έννοιες της σχεσιακής εδαφικότητας και των «ανοσολογικών σφαιρών» του Peter Sloterdijk για να μιλήσει για τον δημόσιο χώρο ως χώρο

διαθέσιμο, κατοικήσιμο μέσω της “οικοδόμησης σφαιρών”.

The spherology of contested Beirut: Public space as interior, territory as volume

Abstract

Born out of a humanist tradition and a modernist approach to the city, the notion of public space contains its own teleology and is treated in normative terms, providing both an instrument for making or representing urban communities and an analytical tool explicating the relationship between urban space and the political. While recent events in the Middle East, Europe and the US have brought central squares to the fore of contentious politics, they should also be seen as the most overt expression of a myriad of other processes that constitute everyday public space. Through the case study of Beirut, this paper questions the extent to which public space plays a part in staging constant upheaval and examines how space is stabilised by different territorial assemblages constantly articulating shifting contours. It re-positions the notion of public space as an interior rather than exterior, a habitat rather than a bear open space, and draws on the notions of relational territoriality and Peter Sloterdijk's “immunological spheres” to talk about public space as space made available, habitable through “sphere-building”.

Μέσα στην τελευταία δεκαετία, οι κεντρικές πλατείες κάποιων πόλεων έγιναν τόποι διαμαρτυριών που στάθηκαν ορόσημο και, λόγω αυτού, έφεραν και πάλι τους μεγάλους δημόσιους χώρους στο επίκεντρο των ακαδημαϊκών συζητήσεων σχετικά με τη δημοκρατία από τα κάτω και την πολιτική αμφισβήτηση. Έως τις μαζικές διαμαρτυρίες που σημάδεψαν την αρχή της δεκαετίας στο Κάιρο,

την Αθήνα, την Ισταμπούλ και τη Νέα Υόρκη, το ζήτημα του δημόσιου χώρου αντιμετωπιζόταν κατά πολύ μέσα από την απόφαση ότι ο δημόσιος χώρος έχει χαθεί στην καπιταλιστική πολεοδομία, η οποία δίνει προνομιακή θέση στην αγορά για την διαμόρφωση του κτισμένου περιβάλλοντος και για παροχή δημόσιων υπηρεσιών (Carmona 2015). Κείμενα πάνω στον αστικό δημόσιο χώρο επισήμαιναν την καταπάτησή του από την ιδιωτικοποίηση (Graham & Aurigi 1997), την εμπορευματοποίηση, τις «γεωγραφίες του φόβου» (Dawson 2006), την επιτήρηση (Coleman 2002) και το θέαμα (Harvey 2006) σε καθεστώς νεοφιλελεύθερα και αυξημένης ασφαλείας (Klauser 2010)

Η Πλατεία Ταχρίρ, η Πλατεία Ταξίμ και η Πλατεία Συντάγματος ή οι Indignados και τα Κινήματα Occupy, από την άλλη, τράβηξαν ξανά το ενδιαφέρον στον δημόσιο χώρο, τον οποίο επιζητούσαν να κυριεύσουν κάποια κινήματα διαμαρτυρίας, καθώς διεκδικούσαν και πάλι το κέντρο των πόλεων και στην προσπάθειά τους αυτή επιτελούσαν αυτό που η Saskia Sassen ονόμασε «πλανητικό δρόμο», «ένας χώρος όπου μπορεί να συμβούν νέες μορφές του κοινωνικού και του πολιτικού, στη θέση ενός χώρου που ενεργοποιεί τελετουργικές ρουτίνες» (Sassen 2011: 574). Ο David Harvey θα έλεγε για τις διαμαρτυρίες αυτές ότι εκφράζουν επιθυμία για την αποκατάσταση μιας χαμένης κεντρικότητας, «που εκδηλώνεται ξανά και ξανά για να δημιουργήσει μεγαλεπήβολα πολιτικά αποτελέσματα» (Harvey 2012 : xvii). ¹ Οι δημόσιοι χώροι, με πιο εμβληματική τους τυπολογία την κεντρική δημόσια πλατεία, είναι το μέρος όπου οι πολίτες θα μπορούσαν να επαναδιατυπώσουν τη σχέση τους με το κράτος και να επαναπροσδιορίσουν τη διαδικασία της πολιτικής.

Ο Adam Ramadan γράφει για την Πλατεία Ταχρίρ ότι «το έτος 2011 η κατασκήνωση της πλατείας νίκησε τον δικτάτορα» (Ramadan 2013), η Λίλα Λεοντίδου λέει για το κίνημα των πλατειών στην Αθήνα ότι αποτελεί μέρος μιας «επανεπινοήσης της πολιτικής

γύρω από τη Μεσόγειο» (Leontidou, 2012: 310), ενώ ο Eric Swynghedouw προσθέτει ότι «αυτά τα πολιτικά κινήματα, αν και βρίσκονται ακόμα στα σπάργανα, ζητούν μια αναθεώρηση της φύσης “του πολιτικού”, καθώς και τη θεωρητικοποίηση, την ανάδυση και τη διαμόρφωσή του» (Swynghedouw, 2014:123). Πράγματι, οι συγγραφείς αυτοί επεκτείνουν τις στιγμές και τα διδάγματα που αντλήθηκαν από αυτές τις εμπειρίες, ώστε να γίνουν αντιπροσωπευτικά μιας καμπής στην πολιτική της πόλης και στη μελέτη του δημόσιου χώρου. Όμως, όπως θα προσπαθήσει να δείξει το άρθρο αυτό, πίσω από μερικές από αυτές τις συζητήσεις κρύβεται μια πιο μακρόχρονη επιστημολογική συζήτηση που απέκτησε σημασία μέσα στα σημερινά συμφραζόμενα

Το άρθρο έχει στόχο να αναλύσει και να διερευνήσει τις υποθέσεις που στοιχειοθετούν την έννοια του δημόσιου χώρου, ιδιαίτερα μέσα στα συμφραζόμενα της μεταπολεμικής ανοικοδόμησης της Βηρυτού, όπου ένας λόγος συμφιλίωσης μέσω της ανοικοδόμησης έβλεπε στον δημόσιο χώρο ένα εργαλείο θεραπείας μιας διασπασμένης κοινωνίας και της δημιουργίας κεντρικότητων, εκεί που ο πόλεμος είχε επιφέρει διαίρεση. Σχεδόν τριάντα χρόνια μετά την υπογραφή των Συμφωνιών της Ταϊφ το 1989, με τις οποίες είχαν τερματιστεί οι εχθροπραξίες, η κοινωνικο-χωρική τάξη της πόλης αναδιαμορφώθηκε σε πολυκομβικά πολιτικά εδάφη που συνδέονται από επικαλυπτόμενα κοινωνικά, οικονομικά, πολιτικά δίκτυα και υποδομές. Στο περιβάλλον αυτό, οι δημόσιοι χώροι δεν έφεραν σε επαφή απομονωμένες γειτονιές αλλά είχαν γίνει τόποι αντιπαράθεσης ή ενοποίησης πολωμένων πολιτικών εδαφών – προβάλλοντας κάποιες από τις συνέχειες σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ρωγμών και ριζικών μετασχηματισμών.

Στην περίπτωση της Βηρυτού, όπου η κρατική κυριαρχία πάνω στο εθνικό έδαφος είναι στην καλύτερη περίπτωση ασαφής και ο πόλεμος θεωρείται διαρκώς επικείμενος, οι στρατηγικές εδαφικοποίησης δεν είναι αντιθετικές προς τον δημόσιο χώρο, αλλά μάλλον τον συγκροτούν. Ενώ ο λόγος της ανοικοδόμησης-

συμφιλίωσης εστίασε στη δυναμική της διαβούλευσης και της κοινωνικής αλληλεπίδρασης με την οποία συνδυάζεται ο δημόσιος χώρος, το άρθρο αυτό εφιστά την προσοχή στους «κανόνες και τις ρουτίνες της ρύθμισης, που θεωρούνται συνήθως εχθροί της δημόσιας κουλτούρας» (Amin, 2008). Στρέφεται επομένως σε ένα λεξιλόγιο που δίνει έμφαση στους τρόπους της αστικής ρύθμισης και τις οικειοποιήσεις του χώρου, ενώ φωτίζει τις πρακτικές εδαφικοποίησης. Ξεκινώντας από το 2005 και την Επανάσταση των Κέντρων ή αλλιώς την Ιντιφάντα της Ανεξαρτησίας, την οποία κάποιοι παρατηρητές θεώρησαν αργότερα ως πρόδρομο των Αραβικών εξεγέρσεων, το άρθρο θα παρουσιάσει πρώτα, συνοπτικά, το πολιτικό και θεσμικό πλαίσιο της ανοικοδόμησης της Βηρυτού μετά την Ταΐφ και τα κανονιστικά ιδεώδη που στηρίζουν τον λόγο της ανοικοδόμησης-συμφιλίωσης. Στη συνέχεια θα πραγματευτεί τις εδαφικές διαστάσεις του δημόσιου χώρου, όπως έχουν αναλυθεί μέσα από επιτόπια έρευνα δύο χρόνων συνολικά, που διεξάχθηκε στο διάστημα 2009-2016. ²

Τέλος, στηριγμένο στο έργο του Isaac Joseph για τον «παρευρισκόμενο κόσμο» και στις «σφαίρες» του Peter Sloterdijk, το άρθρο έχει στόχο να συνεισφέρει στη βιβλιογραφία περί δημόσιου χώρου επισημαίνοντας πώς οι κάτοικοι της Βηρυτού κατασκεύασαν εσωτερικά [interiors] από χώρους, αλληλεγγυότητες, υλικότητες και καθημερινές πρακτικές μέσα σε ένα περιβάλλον αβεβαιότητας. Με τον τρόπο αυτό, επιχειρεί επίσης να δια φωτίσει τις διαδικασίες που ρυθμίζουν τους δημόσιους χώρους πριν από επιδραστικές μαζικές διαδηλώσεις, καθώς και το πώς μπορούμε να προσεγγίσουμε την καθημερινή αναδιάρθρωση του αστικού χώρου πέρα από τη μαζική κινητοποίηση.

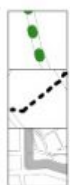
1. Εδαφικοποιώντας τον δημόσιο χώρο στη μετά το 2005 Βηρυτό

Η δολοφονία του πρώην πρωθυπουργού Ραφίκ Χαρίρι στις 14 Φεβρουαρίου 2005 σημάδεψε την αρχή μιας νέας φάσης στην ιστοριογραφία της Βηρυτού και του Λιβάνου. Στις 8 Μαρτίου, στην πλατεία Ριάντ ελ Σολχ της κεντρικής Βηρυτού έλαβε χώρα η μεγαλύτερη έως τότε διαδήλωση στη σύγχρονη ιστορία της Βηρυτού, σε υποστήριξη του καθεστώτος του Μπασάρ Αλ-Άσαντ, ενώ κατηγορούνταν ανοιχτά ότι είχε οργανώσει τη δολοφονία. Έξι μέρες αργότερα, ή ακριβώς ένα μήνα μετά τη δολοφονία, έγινε μια ακόμα μεγαλύτερη διαδήλωση – στην οποία λέγεται ότι συμμετείχε έως και το ένα τέταρτο του πληθυσμού αυτής της χώρας των 4,5 εκατομμυρίων – που γέμισε την Πλατεία των Μαρτύρων και ζήτησε να μπει τέλος στην ατιμωρησία, καθώς και την αποχώρηση των συριακών στρατευμάτων. Οι συμμαχίες της 8ης Μαρτίου και της 14ης Μαρτίου, οι μεν υποστηρικτές της Συριακού κράτους και οι δε ενωμένοι από την εχθρότητα απέναντι του, πόλωσαν το πολιτικό τοπίο για μια δεκαετία.

Αρχικά, η δύναμη αυτών των τόσο μαζικών συγκεντρώσεων στο κέντρο της πόλης ενθουσίασε πολλούς παρατηρητές, που είδαν να προβάλλει εκεί η προοπτική διαθρησκευτικών συνασπισμών κινητοποιημένοι γύρω από ένα πολιτικό σχέδιο, που έρχονταν να αντικαταστήσουν τους ατέλειωτους γύρους των φατριαστικών συγκρούσεων, τη συριακή παρέμβαση και την αχαλίνωτη διαφθορά. Για ένα διάστημα, η Πλατεία των Μαρτύρων συγκρινόταν με την Πλατεία Ανεξαρτησίας («Μαϊντάν Νεζαλέζνοστι») του Κιέβου, που λίγους μήνες νωρίτερα ήταν το σκηνικό της Πορτοκαλί Επανάστασης: μια δημόσια πλατεία όπου τα παράπονα εκφράζονταν ανοιχτά, οι δυνάμεις κατοχής έτρεμαν μπροστά στον μαζικό λαϊκό ξεσηκωμό και η πόλη επέστρεφε στην τροχιά του εκσυγχρονισμού (Beyhum 2009).

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

Γραμμή οριοθέτησης μεταξύ ανατολικής και δυτικής Βυρητού (1975 - 1990)

Διοικητικά όρια δήμου Βυρητού

Όρια της Solidere

Χάρτης της Βηρυτού

Ωστόσο ο ενθουσιασμός δεν κράτησε για πολύ, καθώς η αποχώρηση των Σύριων τον Απρίλιο του 2005 απελευθέρωσε τη δημόσια έκφραση των παραταξιακών δεσμεύσεων, τόσο στο επίπεδο του τύπου και των ΜΜΕ όσο και στο πεδίο της εδαφικής σήμανσης (Mermier, 2008). Από την εποχή των Συμφωνιών της Ταΐφ, η πόλη

είχε γνωρίσει την παγίωση του κατακερματισμού της πόλης, είχε όμως επίσης υποστεί τεράστιες μορφολογικές αλλαγές και την οριοθέτηση νέων διαιρέσεων και αδιάκοπα μεταβαλλόμενων συμμαχιών. Οι ανενεργές διαχωριστικές γραμμές γρήγορα ενεργοποιήθηκαν και πάλι, μετατρέποντας την πόλη σε ένα σκηνικό για τη διατράνωση και επίδειξη πολιτικών και θρησκευτικών εντάξεων, ενώ οι τόποι όπου αυτές συναντιόντουσαν μετατράπηκαν σε χώρους φατριαστικής και πολιτικής αντιπαράθεσης. Διαμορφώθηκε μια νέα αστική τάξη πραγμάτων, που δεν καθοριζόταν πια από την οριοθέτηση του πολέμου μεταξύ Ανατολικού και Δυτικού Τομέα της πόλης, ούτε βασιζόταν σε μια ιεραρχία κέντρου-περιφέρειας. Απεναντίας, η πόλη είχε γίνει μια μητροπολιτική περιοχή, στην οποία ιστορικές και νέες κεντρικότητες είχαν αναδιατάξει την αστική δομή, εντός της οποίας οι εδαφικότητες είχαν μετατραπεί σε προπύργια του ανταγωνισμού ανάμεσα σε οπαδούς της 8ης Μαρτίου και οπαδούς της 14ης Μαρτίου.

Ο πόλεμος μεταξύ Χεζμπολάχ και Ισραήλ, τον Ιούλιο του 2006, απλώς επέτεινε τις διαιρέσεις. Τον Δεκέμβριο του 2006, η αντιπολίτευση της «Συμμαχίας της 8ης Μαρτίου» απαίτησε την παραίτηση της κυβέρνησης της «Συμμαχίας της 14ης Μαρτίου» οργανώνοντας μια ειρηνική διαμαρτυρία έξω από το γραφείο του πρωθυπουργού στην παλιά πόλη, που κατέληξε να γίνει μια «σκηνούπολη» που κατέλαβε την πλατεία Ριάντ ελ Σολχ και το νότιο κομμάτι της Πλατείας των Μαρτύρων για δεκαεννιά μήνες. Η κλιμάκωση των εντάσεων ανάμεσα σε μέλη των δυο συμμαχιών κατέληξε σε ένοπλες αντιπαραθέσεις τον Ιανουάριο του 2007 και κορυφώθηκε με τις συγκρούσεις του Μαΐου 2008, τις χειρότερες από την εποχή του εμφυλίου πολέμου.

Όπως δείχνει η Mona Harb, το λιβανέζικο κράτος δεν είναι, εξ ορισμού, ένα συγκεντρωτικό βολонταριστικό κράτος [voluntarist state] αλλά «επενεργεί μέσα από ένα σύστημα πολιτικού φατριασμού μέσα στο οποίο η κάθε κοινότητα έχει τους εθνικούς

της αντιπροσώπους, που παρέχουν τις υπηρεσίες τους σύμφωνα με μια πελατειακή λογική και προσωποποιημένες σχέσεις» (2010: 43). Πράγματι, στην καρδιά του λιβανέζικου κράτους βρίσκεται η κατανομή των ύπατων αξιωμάτων στις δημογραφικά μεγαλύτερες θρησκευτικές ομάδες (μαρωνίτης πρόεδρος, σουνίτης πρωθυπουργός και σιίτης πρόεδρος της βουλής), ενώ η κατανομή των θέσεων της δημόσιας διοίκησης όπως και των κοινοβουλευτικών εδρών γίνεται σύμφωνα με θρησκευτικά καθορισμένα ποσοστά. Επιπλέον, η άσκηση των δημόσιων αξιωμάτων οργανώνεται, κατά το μεγαλύτερο μέρος, γύρω από εκτεταμένες πελατειακές ομάδες, όπου η αναδιανομή της πατρωνίας σκιαγραφεί τον χάρτη της παροχής δημόσιων υπηρεσιών. Οι Συμφωνίες της Ταϊφ, που έβαλαν τέλος σε 15 χρόνια εμφυλίου πολέμου, απλώς παγίωσαν τον πολιτικό φατριασμό μετατρέποντας τον άγραφο κανόνα της κοινοτικής συνύπαρξης του Εθνικού Συμφώνου του 1943 σε ένα ρητό «σύμφωνο κοινής ύπαρξης» (Picard 2005).

Ο μετά την Ταϊφ διακανονισμός δημιούργησε επομένως μια κατάσταση, όπου η «κοινή ύπαρξη» των θρησκευτικών κοινοτήτων είναι ο κοινός ορίζοντας, χωρίς προοπτική για σταδιακή συγκρότηση ενός ενιαίου δημόσιου μέσα από την οικοδόμηση του κράτους και την ομογενοποίηση του χώρου. Αυτό καθιστά κατά πολύ ανεφάρμοστη την προσέγγιση, που θεωρεί τον δημόσιο χώρο προϊόν του νεωτερικού κράτους και αντιτιθέμενο σε άλλες μορφές εδαφικοποίησης. Η αστάθεια που χαρακτήρισε τη μετά το 2005 περίοδο, καθώς χαρακτήριζαν νέες διαχωριστικές γραμμές, συνοδεύτηκε από μια πιο διάχυτη σήμανση του αστικού εδάφους. Οι συνοικίες οριοθετούνται σαφώς, δείχνοντας ότι βρίσκονται κάτω από τον έλεγχο της μίας ή της άλλης πολιτικής παράταξης, με σημαίες, πανό, αφίσες και σύμβολα να πλημμυρίζουν το αστικό περιβάλλον και να σημαδεύουν τον δημόσιο χώρο. Αυτή η «εδαφικοποίηση» της Βηρυτού δεν είναι καινούργια, όμως η ριζοσπαστικοποίηση (radicalisation) αυτών των εδαφικοτήτων και η εντατικοποίηση της αντιπαράθεσής τους μετά το 2005 μετέτρεψε την πόλη, και ιδιαίτερα τη Δυτική Βηρυτό, σε τόπο ανοιχτής και συνεχούς διαμφισβήτησης.

Αφίσα των Χαρίρι, πατέρας και γιος, Tariq el-Jdideh, 30
Ιουνίου
2010

Στο πλαίσιο αυτό, δημόσιος χώρος είναι τόπος διαμφισβήτησης ανάμεσα σε διάφορες παρατάξεις που προσπαθούν να επιβάλουν πάνω του τα δικά τους σύμβολα και την δική τους τάξη. Ωστόσο, μεγάλο μέρος της βιβλιογραφίας περί δημόσιου χώρου, όταν αναφέρεται στη Βηρυτό, προσλαμβάνεται σύμφωνα με τη δυτική κλασική έννοια που βασίζεται σε μια χαμπερμασιανή (Habermassian) αντίληψη της δημόσιας σφαίρας, έχοντας ως πρότυπο τη δημόσια πλατεία και τηρώντας μια αυστηρή διάκριση μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού (Khoury, 1983; Picard, 1997; Saadeh, 2001; Salaam, 1994). Η μελέτη της Βηρυτού μέσα από αυτό το πρίσμα έχει αλλοιώσει τις αναλύσεις του δημόσιου χώρου και έχει γεννήσει παράταιρες προσδοκίες ως προς τις ικανότητές του να παίξει συμφιλιωτικό ρόλο στην πόλη. Επιπλέον, αν βλέπει κανείς στην οριοθέτηση της Βηρυτού από θρησκευτικές κοινότητες και τις πολιτικές τους παραλλαγές το τέλος του δημόσιου χώρου, αυτό σημαίνει ότι στερεί την αστική συνθήκη της Βηρυτού από

ένα πλούσιο σύνολο πρακτικών και χώρων που συγκροτούν την αστική ζωή. Πάντως, το ερώτημα παραμένει: εάν θρησκευτικά οριοθετημένοι χώροι οργανώνουν τη λιβανέζικη πρωτεύουσα, πώς πρέπει να στοχαστούμε τον δημόσιο χώρο;

2. Η ανοικοδόμηση- συμφιλίωση, μια κριτική

Οι Συμφωνίες της Ταΐφ, που υπογράφηκαν το 1989, έβαλαν σταδιακά τέλος σε 15 χρόνια εμφύλιου πολέμου, όμως δεν ξεκίνησαν μια διαδικασία επίσημης συμφιλίωσης, μνημόνευσης ή μεταβατικής δικαιοσύνης. Απεναντίας, η μετά την Ταΐφ ανάκαμψη κατασκευάστηκε ως «κρατικά υποστηριγμένη αμνησία», όπου «η δομική λήθη ενθαρρύνθηκε μέσα από την κλιμάκωση μιας γενικής αμνηστίας του πολέμου το 1991, νόμων για τη λογοκρισία των ΜΜΕ [...] και την πλήρη απουσία ποινικών δικαστηρίων, προγραμμάτων αποζημίωσης ή επιτροπών αλήθειας και συμφιλίωσης» (Larkin, 2010: 617-618). Η ανοικοδόμηση της λιβανέζικης πρωτεύουσας, ιδιαίτερα του κέντρου της πόλης και της διαχωριστικής γραμμής που την έκοβε στα δύο, έμελλε λοιπόν να γεννήσει ελπίδες για μια διαδικασία εθνικής συμφιλίωσης μέσω των ανακατασκευών. Ήδη το 1983, η ανοικοδόμηση χαιρετίστηκε ως «χρυσή ευκαιρία για να αποκατασταθούν δεσμοί εμπιστοσύνης και συνεργασίας σε μια πλουραλιστική κοινωνία» (Khoury, 1983: 20). «Ο σχεδιασμός της ανοικοδόμησης, η Βηρυτός του μέλλοντος – υπάρχει πιο συναρπαστικό θέμα προς συζήτηση; Μέσα από τη φρίκη της καταστροφής ξεπροβάλλει η ευκαιρία για αναδημιουργία, για βελτίωση και προσαρμογή στις νέες συγκυρίες» (Ibid: 70). Η ανοικοδόμηση αντιμετωπιζόταν εδώ ως ευκαιρία για να θεραπευτεί μια διασπασμένη κοινωνία, όπου προβλεπόταν να κατασκευαστούν χώροι που θα ενθάρρυναν και θα διευκόλυναν την αμοιβαία προσέγγιση των διάφορων κοινωνικών ομάδων, σύμφωνα με «τις αρχές της ευγένειας, της αστικότητας και της ανοιχτότητας» (Ibid: 22). Με τα λόγια του Joe Nasr, «ήταν η στιγμή για να εκφραστούν ουτοπίες» (1999: 21).

Το ζήτημα του δημόσιου χώρου όπως και εκείνο των κοινών χώρων (shared spaces) παρουσιάστηκαν επανειλημμένα ως προϋποθέσεις για την ειρηνική συνύπαρξη και τη συμφιλίωση κι αυτό γινόταν περισσότερο φανερό στον τρόπο με τον οποίο προωθούνταν και κρινόταν η ανοικοδόμηση της παλιάς πόλης. Όπως εξηγείται σε πολυάριθμες δημοσιεύσεις για τη μεταπολεμική Βηρυτό, επί πρωθυπουργίας του Ραφίκ Χαρίρι, η πρωτεύουσα είδε το κράτος να αναθέτει κάθε μορφή ελέγχου σχετικά με την ανοικοδόμηση του κέντρου της πόλης στην ιδιωτική εταιρεία SOLIDERE ³, της οποίας κύριος μέτοχος ήταν ο ίδιος ο Χαρίρι (Denoeux, 1998; Makdisi, 1997; Leenders, 2004). Αυτό περιλάμβανε επίσης την παραχώρηση στη SOLIDERE 120.000 τίτλων ιδιοκτησίας που συγκροτούσαν έναν πυκνό ιστό κοινωνικών, πολιτικών και οικονομικών σχέσεων και επομένως την χρηματιστικοποίηση (financialisation) 150 εκταρίων, αδειάζοντας έτσι το κέντρο από τους προπολεμικούς κατοίκους του. Παρότι η SOLIDERE υποστήριξε συχνά ότι ένωσε και πάλι τη χώρα μέσα από την ανοικοδόμηση του κέντρου της πόλης, το αστικό μοντέλο που επέβαλε και η εκτέλεσή του οδήγησαν σε μια εντυπωσιακά σχεδιασμένη αλλά αποκλειστική κεντρική συνοικία. Έτσι, αντί να προσφέρει ένα κοινό κέντρο σε μια διασπασμένη πόλη, η SOLIDERE ενίσχυσε την επιβεβλημένη από τον πόλεμο γεωγραφία των πολιτικο-φατριαστικών εδαφών. Από εδώ προκύπτει συνήθως η παρατήρηση ότι η Βηρυτός είναι μια πόλη χωρίς δημόσιους χώρους και ότι, με εξαίρεση τον παραλιακό δρόμο και μέτωπο (Corniche), η πόλη στερείται χώρων όπου θα μπορούσε να έχει πρόσβαση ο καθένας ελεύθερα (Delprat, 2001).

Στο πλαίσιο αυτό, πώς πρέπει να στοχαστούμε σχετικά με τον δημόσιο χώρο; Διάχυτη στη βιβλιογραφία γύρω από τη Βηρυτό, με ελάχιστες εξαιρέσεις, ⁴ είναι η δυτική κλασική αντίληψη που θεωρεί πρότυπο τη δημόσια πλατεία και μια αυστηρή διάκριση μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου, μεταξύ κοσμικού και ιερού. Έχοντας αυτό υπόψη, το άρθρο θα αναλύσει τα κανονιστικά ιδεώδη στα οποία βασίζονται οι κλασικές αντιλήψεις περί δημόσιου

χώρου, ιδιαίτερα στο βαθμό που προϋποθέτουν ή επικαλούνται έναν ανοιχτό, ουδέτερο, πιθανώς κοσμικό χώρο διαβούλευσης. Μετά από μια ανάλυση της προσέγγισης του Habermas απέναντι στον δημόσιο χώρο, το άρθρο θα προτείνει μια εδαφική – και σφαιρολογική – προσέγγιση με βάση την οποία να εξετάσουμε τον ρόλο και την διαμόρφωση του δημοσίου χώρου στην Βηρυτό

3. Διερευνώντας την προτεραιότητα της ανοιχτότητας

Στο έργο του *The Structural Transformation of the Public Sphere* [Ο δομικός μετασχηματισμός της δημόσιας σφαίρας], ο Jürgen Habermas ορίζει την ύπαρξη της δημόσιας σφαίρας ως πολιτικού χώρου διακριτού από το κράτος και την οικονομία, τον οποίο μεταθέτει στη συνέχεια ανάμεσα στην κοινωνία των πολιτών και το κράτος αλλά ο οποίος εξακολουθεί να εξαρτάται από την ύπαρξη ενός κυρίαρχου κράτους. Εκκινώντας από την έννοια της ελληνικής αγοράς και της κλασικής αστικής πλατείας, και απηχώντας τα έργα των προδρόμων του (του Weber και του Tocqueville, μεταξύ άλλων) στην εξατομίκευση της κοινωνίας, την ορθολογική κρίση και την πολιτική ισότητα, ο Habermas προτείνει ένα θεμελιωδώς αφηρημένο ορισμό του δημόσιου χώρου που έγινε στη συνέχεια κανονιστικός. Σε ένα τέτοιο χώρο, ιδεατοί πολίτες, οι οποίοι έχουν εγκαταλείψει τις κοινωνικές τους ταυτότητες με την είσοδό τους σε αυτό τον δημόσιο χώρο, μπορούν να συζητούν, να αποφασίζουν, να συμφωνούν και να αναλαμβάνουν δράση ως απολύτως ίσοι, χρησιμοποιώντας ορθολογικά επιχειρήματα για να συνάψουν συμφωνίες, αντί για εξαναγκαστικά μέσα για να επιβάλλουν τις επιθυμίες και τις ιδέες τους.

Η θεωρητική αρχή της δημόσιας σφαίρας μπορεί πάντα να διακριθεί από κάθε πραγματικό θεσμό που εμφανίζεται στην κοινωνική ιστορία. Ο Habermas, επομένως, θα εννοούσε ένα μοντέλο κανόνων και τρόπων συμπεριφοράς, το οποίο θα μπορούσε

να εγγυηθεί για πρώτη φορά την ίδια τη λειτουργία της δημόσιας γνώμης. Αυτοί οι κανόνες και οι τρόποι συμπεριφοράς περιλαμβάνουν: α) γενική προσβασιμότητα, β) εξάλειψη όλων των προνομίων και γ) ανακάλυψη γενικών κανόνων και ορθολογικών νομιμοποιήσεων (Habermas, Lennox & Lennox 1974:50). Επικαλούνται ένα χώρο διαβούλευσης, ως ουδέτερο, εκκοσμικευμένο έδαφος για την επίλυση διαφορών, απαλλαγμένο από προσδιοριστικά γνωρίσματα που θα τον καθιστούσαν κατά κάποιο τρόπο προκατειλημμένο ή απρόσιτο. Στη θεωρία του για την επικοινωνιακή δράση, ο Habermas υποστηρίζει ότι οι συμμετέχοντες στη συζήτηση αυτή αναπτύσσουν μια αίσθηση κατανόησης που προκύπτει από τη διαρκή ανταλλαγή και μπορούν να οικοδομήσουν μια κοινή ορθολογικότητα.

Ωστόσο, η δημόσια σφαίρα του Jürgen Habermas έχει επικριθεί, αφενός επειδή δεν αντανακλά τους αγώνες εξουσίας που εξελίσσονται στον δημόσιο τομέα, και αφετέρου επειδή προτείνει μια υπερβολικά αφηρημένη και ιδεαλιστική θεώρηση του δημόσιου χώρου (Fraser 1990). Η κανονιστική ισχύς της δημόσιας σφαίρας, όπως την συνέλαβε ο Habermas για να την προβάλει στην «πόλιν», κατακερματίζεται από διαφοροποιημένες ταυτότητες και αγώνες εξουσίας. Όπως το έχουν αποτυπώσει μεταποικιακές (post-colonial) και φεμινιστικές σπουδές, το φιλελεύθερο μοντέλο της αστικής δημόσιας σφαίρας είναι σημαδεμένο από πρακτικές αποκλεισμού με βάση τη φυλή, την εθνικότητα, το φύλο, τη σεξουαλικότητα κ.λπ. Ταυτόχρονα, έχουν υποδείξει την ύπαρξη ενός «υπάγωγου αντιδημόσιου» (counter-public) με τη μορφή ενδυναμωτικών λογοθετικών χώρων ενάντια στο κυρίαρχο, περιορισμένο, «ευρύτερο δημόσιο», μέσα σε ένα περιβάλλον ανταγωνιστικών δημόσιων σφαιρών (Fraser 1990).

Ενώ η κανονιστική χαμπερμασιανή προσέγγιση έχει επηρεάσει την αντίληψη του δημοσίου χώρου στην Βηρυτό και γενικότερα, η σχολή του teatro mundi ή θεάτρου του κόσμου (Sennett 2008) προτείνει μια τελετουργική αντίληψη της καθημερινής ζωής.

Αντίθετα με το ανοιχτό σύστημα των Arendt και Habermas, η σχολή αυτή η οποία αντλεί από τον Richard Sennet, τον Erving Goffman και τον Clifford Geertz, αναγνωρίζει το κλειστό σύστημα της τελετουργίας και της «καθορισμένης φόρμας». Όπως γράφει ο Sennett (2013):

Συχνά το κτίριο ή ο υπαίθριος χώρος που υιοθετούν ευκολότερα οι άνθρωποι είναι μικρής κλίμακας και τοπικού χαρακτήρα, έτσι ώστε αυτή η εκδοχή της δημόσιας σφαίρας δεν ευνοεί τη μεγάλη, πυκνή κλίμακα όπως κάνει η Arendt. Επίσης, αυτή η ανθρωπολογική προσέγγιση δεν οδηγεί στον πολιτικό στόχο που επιζητεί ο Habermas, προς ένα αυξανόμενο αμοιβαίο διαφωτισμό. Όπως κάθε είδος κουλτούρας, η κουλτούρα της πόλης τείνει προς ένα άλλο είδος ανθρώπινου δεσμού, το τελετουργικό.

Εδώ, ο δημόσιος χώρος είναι η σκηνοθεσία [mise en scène] της διαφοράς και ως τέτοια έχει ασχοληθεί περισσότερο με τη χωρικότητα και την υλικότητα του δημόσιου χώρου, καθώς και με όλα τα εξαρτήματα της δημοσιότητας, όπως η ένδυση, η κίνηση και το ύφος της ομιλίας. Για τον Sennett, που ακολουθεί εδώ τη Jane Jacobs, η πυκνότητα και η αταξία τροφοδοτούν τη ζωτικότητα του δημόσιου χώρου, που είναι κρίσιμη για τη ζωή σε πόλεις, αλλά που εξαρτάται επίσης από μια πραγματιστική αντίληψη της υλικότητας, της επανάληψης και της σύμβασης (Sennett 2008). Η δημόσια ζωή υπάρχει εδώ σε θεατρικό ιδίωμα, δηλαδή πέρα από ξεχωριστά ανήκειν αλλά χωρίς να τα απαρνιέται, δημιουργώντας μέσα από ένα κοινό λόγο «μια κοινή σφαίρα» (Sennett 2013).

Από αυτή τη σχολή πηγάζει επίσης, υπερτονίζοντας όμως τις υλικές και μεταιχμιακές όψεις της δημόσιας σφαίρας, το έργο ενός ιδιόμορφου αστικού κοινωνιολόγου, του Isaac Joseph ⁵. Με χαϊντεγκεριανή φλέβα, ο Joseph υποστηρίζει ότι ο δημόσιος

χώρος πρέπει να έχει ιδιότητες τέτοιες που να επιτρέπει στους ανθρώπους να δράσουν, κάτι που προϋποθέτει ότι πρέπει αυτοί να έχουν κάποιου είδους αντίληψη του χώρου αυτού: η νόηση προσφέρεται από την κατανόηση του χώρου, τη σκηνογραφία του, «ένα κόσμο διαθέσιμης διορατικότητας, έναν “παρευρισκόμενο κόσμο”» (1995:26). Αυτό θα ήταν επομένως ένα περιβάλλον που δεν αποδυναμώνει το άτομο αλλά το καθουσιάζει και του επιτρέπει να δράσει, όχι απλώς να κυκλοφορήσει. Όμως, η δράση αυτή δεν θα ήταν μια μορφή δέσμευσης από μια απονεμημένη θέση, η οποία θα περιόριζε το επίπεδο της «ευνοϊκής συγκυρίας» [serendipity] (ιδιότητας που ο Joseph θεωρεί κρίσιμη για την καθημερινή ζωή στις πόλεις). Αφορά μάλλον τη συμπαρουσία σωμάτων, και τη διάταξη που τα συνδέει με ένα πλήθος πιθανοτήτων. Αυτή η ανάγνωση του δημόσιου χώρου παρακάμπτει το επίπεδο των εδαφικών συμβόλων και σκοπεύει απεναντίας να πραγματώσει τη συμπαρουσία και να προβάλλει την πράξη της ανα-σύνθεσης:

Το να σκεφτόμαστε τον δημόσιο χώρο ως χώρο του συμβάντος, σημαίνει λοιπόν ότι τον απαλλάσσουμε – στην τάξη του χώρου και των αντικειμένων, είτε συμβολικών είτε λειτουργικών – από μια εδαφική λογική που καθιστά μια μορφολογία και μια συμβολική τάξη αντίστοιχη προς ένα χώρο και μια κοινότητα. Από αυτή τη σκοπιά, έργο του περαστικού ή του θεατή είναι πάντα ο ανα-προσδιορισμός ή η ανα-διαμόρφωση ⁶.

Ο Joseph δεν μπορεί να απαλλαγεί από την ιδέα ότι η δημοσιότητα (publicness) σχετίζεται με την ανωνυμία και ότι η πρακτική της δεν προϋποθέτει κάποια απόχρωση ή κάποια ταυτότητα. Παρότι δεν το δηλώνει ρητά, ο Joseph δανείζεται από την Arendt (1998) την ιδέα ότι η δημόσια ζωή ξεκινάει τη στιγμή που κατοικεί κανείς έναν χώρο που βρίσκεται εκτός της υποκειμενικότητας και επομένως εισέρχεται σε μια μεταιχμιακή κατάσταση και σε ένα μεταιχμιακό τόπο. Όπως λέει ο ίδιος, «μια

αισθητική του δημόσιου χώρου και της δημόσιας ζωής συνεπάγεται μια διπλή μετατόπιση εκτός του κτιρίου και εκτός του υποκειμενικού χώρου, σε ένα “ενδιάμεσο” που δεν είναι αποκλειστικά αφηρημένο και που μπορεί να ονομαστεί οικολογικό» (Joseph 1995:34) ⁷ . Υπάρχει μια χωρικότητα στη μεταιχμιακότητα αυτή, μια οικολογία και μια αισθητική, όπως το θέτει ο ίδιος. Ωστόσο, και πάλι με αρεντιανό τρόπο, υποστηρίζει ότι μολονότι η προσκόλληση στον χώρο, και επομένως στο έδαφος, αποκλείει τη δημιουργία δημόσιας σφαίρας, το να είσαι πολίτης συνεπάγεται ευθύνες, υποχρεώσεις και δικαιώματα, πράγματα τα οποία έχουν νόημα μόνο εάν εντάσσονται σε κάποιο έδαφος.

Παρότι τα λόγια του Issac Joseph φωτίζουν με διαφορετικό τρόπο το ζήτημα του εδάφους και του δημόσιου χώρου, ωστόσο το φέρνουν στο επίκεντρο και από την άποψη αυτή προσφέρουν μια αφετηρία για στοχασμό επί του θέματος. Μολονότι ανώνυμος και αδιάφορος στη διαφορά, ο δημόσιος χώρος πρέπει εντούτοις να είναι αναγνώσιμος για να επιτρέψει την πρακτική του δημόσιου χώρου. Η αμφισημία εδώ είναι ότι ο «παρευρισκόμενος» κόσμος δεν μπορεί να είναι εξίσου προσβάσιμος σε όλους. Διότι κάθε χώρος που είναι «παρευρισκόμενος» προϋποθέτει ένα επίπεδο νοηματοδότησης και διαφοροποίησης, ένα επίπεδο ιδιοποίησης μέσω του «λόγου», μέσω της διάρθρωσης της κατανόησης. Αυτή η αμφισημία μάς οδηγεί στην καρδιά της έντασης μεταξύ δημόσιου χώρου και εδαφικότητας, καθώς ξεκινάμε να ορίζουμε τον δημόσιο χώρο ως προϊόν ανθρώπων, αντικειμένων και συμβόλων, η συμπαρουσία των οποίων δημιουργεί μια σφαίρα με δικούς της κώδικες, με δικές της μορφές αποκλεισμού και προσκόλλησης: είναι μια αίσθηση «θαλπωρής».

4. Έδαφος, μια σχεσιακή προσέγγιση

Παρότι η έννοια του εδάφους χρησιμοποιείται σε πολυάριθμες

μελέτες από γεωγράφους, πολιτικούς επιστήμονες, κοινωνικούς ανθρωπολόγους, ηθολόγους και στρατιωτικούς, μόνο τα τελευταία χρόνια έγινε αντικείμενο μιας διαρκούς και λεπτομερούς γενεαλογίας ⁸ . Το έδαφος μπορεί να οριστεί ως ένας οριοθετημένος τόπος εντός του οποίου μερικοί άνθρωποι, έχοντας κοινές ορισμένες ιδιότητες, διαφοροποιούνται από άλλους καθορίζοντας χωρικά την κοινότητά τους. «Ηθολογικά» μιλώντας, έδαφος είναι «το περιβάλλον μιας ομάδας (δηλ. μιας αγέλης λύκων, ενός πληθυσμού ποντικών) το οποίο δεν μπορεί να εντοπιστεί αντικειμενικά αλλά αποτελείται από τις διατάξεις της αλληλεπίδρασης, μέσω των οποίων η ομάδα ή ο πληθυσμός εξασφαλίζει μια ορισμένη σταθερότητα και τοποθεσία» (Günzel 2011). Πολιτικά μιλώντας, μπορεί να είναι ο χώρος που ελέγχεται από το κράτος μέσω της διαφύλαξης των συνόρων του, η δημιουργία ενός κρατικού χώρου αποτελούμενου από θεσμούς και πολίτες (είτε συμμορφώνονται είτε όχι προς τη νομοθεσία στην οποία υπόκεινται).

Στην πολιτική γεωγραφία, το έδαφος θεωρείται από τους περισσότερους ένας περικλειστος γεωγραφικός χώρος, οριοθετημένος και προικισμένος με πολιτικό σκοπό (Sack 1983). Ο ορισμός αυτός, σύμφωνα με την ανάλυση του Stuart Elden (2009), προϋποθέτει ένα συγκεκριμένο ορισμό του χώρου που συμφωνεί με τις επιστημονικές επαναστάσεις του 16ου και του 19ου αιώνα, όπου ο χώρος «νοείται ως υπολογιζόμενος και μετρήσιμος, εκτεινόμενος σε τρεις διαστάσεις» (2009: xxvii). Όπως συνεχίζει ο Elden, «[με] άλλα λόγια, τα σύνορα γίνονται εφικτά, με τη νεωτερική τους σημασία, μόνο μέσα από μια έννοια του χώρου – και όχι το αντίστροφο» (ibid. xxviii).

Γίνεται φανερό εδώ ότι πίσω από μια διάχυτη αντίληψη του εδάφους βρίσκεται η ευκλείδεια αντίληψη του χώρου ως περικλειστού και μετρήσιμου. Για τον Jean Gottman, αυτό σχετίζεται άμεσα με την έλευση του κράτους και είναι η έκταση

της δικαιοδοσίας του, ενώ για τον Michel Foucault το έδαφος είναι μία δικαιοική-πολιτική συναρμογή, και μπορεί να είναι η εγχάραξη οποιασδήποτε μορφής εξουσίας στον χώρο (Kärrholm 2007:439). Η εξουσία όμως, για τον Foucault (2007), είναι επίσης διάχυτη δύναμη, η οποία δεν επιβάλλεται τόσο όσο εντάσσεται, μεταφέρεται και ενεργοποιείται από μια ποικιλία παραγόντων. Το κράτος, επομένως, επιζητεί να επεκτείνει χωρικά εκείνο που ο Weber θεωρεί ότι το ορίζει πολιτικά: μια «ανθρώπινη κοινότητα που αξιώνει (επιτυχώς) το μονοπώλιο της νόμιμης χρήσης της βίας σε ένα δεδομένο έδαφος» (1946:78). Ο Lefebvre φτάνει στο σημείο να ισχυριστεί ότι δεν υπάρχει κράτος χωρίς έδαφος και, παρομοίως, ότι δεν υπάρχει έδαφος χωρίς κράτος, υποστηρίζοντας ότι το έδαφος είναι ακριβώς η πολιτική μορφή του χώρου που παράγεται από, και συσχετίζεται με, το νεωτερικό κράτος (Brenner, 2009).

Όταν ο Stuart Elden γράφει ότι «ο έλεγχος του εδάφους είναι εκείνο που καθιστά εφικτό ένα κράτος, επομένως ο έλεγχος του εδάφους παραχωρεί συγκεκριμένη νομιμοποίηση στη βία, ενώ προσδιορίζει τη χωρική της έκταση», επιμένει στο γεγονός ότι τα κράτη είναι οργανισμοί που ασκούν το μονοπώλιο της βίας στο αντίστοιχό τους έδαφος (2009:xxx). Ωστόσο, θα υποστήριζα ότι το κράτος δεν μπορεί να ομογενοποιήσει το έδαφος που οριοθετεί, ούτε να εξουδετερώσει όλες τις άλλες μορφές εξουσίας που το αμφισβητούν. Όταν οι Roy και Alsayyad επινόησαν την έννοια της «μεσαιωνικής νεωτερικότητας» για να περιγράψουν τη σύγχρονη κατάσταση των πόλεων, αναφέρονταν κυρίως στην κατακερματισμένη φύση του εθνικού χώρου, χώρου που είναι η σκηνή του ανταγωνισμού για κυριαρχία μεταξύ κρατών και πόλεων, «μια όξυνση των πάντα διασπαστικών φονταμενταλισμών και τοπικισμών – η πολιτική των φέουδων, διαπραγματευόμενη με ορατούς και άορατους τρόπους διακανονισμών» (2006:12). Η έννοια της «μεσαιωνικής νεωτερικότητας» εγείρει όμως το ζήτημα της ιδιότητας του πολίτη (citizenship) και του εδάφους της με ενδιαφέροντα τρόπο. Κυρίως μάλιστα η ιδέα ότι τμήματα της πόλης μπορούν να αποκλειστούν ή να αποσχιστούν, και ο

εντοπισμός της ανάδυσης νέων μορφών κυριαρχίας, που όχι μόνο ανταγωνίζονται την κρατική κυριαρχία, αλλά αντιλαμβάνονται εντελώς διαφορετικά την ισχύ της νομιμοποίησης, μαρτυρούν εξαιρετική διορατικότητα.

Η κυριαρχία δεν στηρίζεται εδώ τόσο στην ιδιότητα του πολίτη όσο στην ικανότητα να ελεγχθεί το έδαφος και να υποστηριχτεί ο πληθυσμός που περικλείεται εκεί. Επομένως, οι εδαφικές μορφές ιδιότητας του πολίτη έρχονται να αμφισβητήσουν τα αφηρημένα ατομικά δικαιώματα που ενσωματώνονται στην έννοια του έθνους-κράτους. Όπως υποστήριξε πρόσφατα η Saskia Sassen (2013), μπορεί να θεωρηθεί ότι το έδαφος και η εδαφικότητα έχουν εννοιολογική αυτονομία από το έθνος-κράτος. Επιπλέον, όπως έχει δείξει ο Claude Raffestin, δεν είναι απαραίτητο να ορίζεται το έδαφος ως οριοθέτηση του χώρου για να ελέγχονται ο πληθυσμός και οι πόροι που περικλείει. Πράγματι, η εδαφικότητα – η προσπάθεια να δημιουργηθούν εδάφη – μπορεί να θεωρηθεί ως ο τρόπος με τον οποίο ομάδες και άτομα κατοικούν την πόλη, τη σταθεροποιούν και κυκλοφορούν εντός της.

Στην ακάματη προσπάθειά του να ανατρέψει «τη συνηθισμένη γεωγραφική προσέγγιση», η αφετηρία για μια προσέγγιση στην εδαφικότητα έγκειται για τον Raffestin «όχι πια στην ανάλυση του χώρου αλλά στα εργαλεία και τους κώδικες των κοινωνικών δραστηρίων, που αφήνουν σημεία και ενδείξεις στο έδαφος» ((Raffestin 1986:94) στο (Klauser 2012:114)). Παρότι το άρθρο αυτό υποστηρίζει μια σχεσιακή προσέγγιση στο έδαφος και την εδαφικότητα, ο υλικός κόσμος παίζει όντως δραστικό ρόλο στη διάρθρωση της εδαφικότητας. Από αυτή την άποψη, θα συμφωνούσα με τον Alexander Murphy που ζητάει ένα συνδυασμό με την κατά Sack (1983) προσέγγιση στο έδαφος, στο βαθμό που το έδαφος, «από τη στιγμή που έχει προσλάβει αντικειμενοποιημένη και πραγματοποιημένη υπόσταση, μπορεί να υπερβαίνει τις δυνάμεις που το δημιούργησαν και αποχτά δική του ζωή» (Murphy 2012:117).

Υπάρχει επομένως ένα επίπεδο στο οποίο η εδαφικότητα μπορεί να θεωρηθεί ως «ο παρευρισκόμενος κόσμος»: ένας τρόπος να νοηματοδοτούμε και να κατοικούμε την πόλη μέσω μιας φαινομενολογίας του καθημερινού. Όμως, επίσης, εντοπίζεται και διαρθρώνεται από μια ορισμένη χωρικότητα, που ορίζεται από, και που διαρθρώνει, τον υλικό κόσμο. Τα όριά του, φαντασιακά και πραγματικά, διαρθρώνουν ένα «πολιτικό ενδιαίτημα» εντός της πόλης, σχηματισμένο από καθημερινή ζωή και καθημερινές πρακτικές, αλλά και δημιουργημένο από τις πιο σταθερές δομές της πόλης. Αυτό δεν σημαίνει ότι τα περιγράμματα των αστικών εδαφών και οι τρόποι εδαφικοποίησης δεν αλλάζουν. Μάλλον ανα-σχηματίζονται διαρκώς, και χρησιμοποιούν την πόλη, την υποδομή της, και την αρχιτεκτονική, τους δρόμους, τις ανισόπεδες διαβάσεις, τους τοίχους και τους χώρους για να οριοθετήσουν αυτούς τους κόσμους.

Καθώς η πόλη είναι ένα διάχυτο και ασταθές περιβάλλον μέσα στο οποίο διάφορες ομάδες επιζητούν να εγκαταστήσουν «χώρους βεβαιότητας» και σταθεροποιημένα περιβάλλοντα σε σχέση με άλλες ομάδες, ο δημόσιος χώρος δεν μπορεί να είναι ένας χώρος από τον οποίο οι κάτοικοι της πόλης είναι αποκομμένοι, ή όπου δεν μπορούν να βρουν μια αίσθηση «θαλπωρής» (at-homeness). Κατά μία έννοια, υποστηρίζω ότι ο δημόσιος χώρος, στο πλαίσιο αυτό, μπορεί να συναχθεί από την εδαφικότητα όπως την εννοεί ο Raffestin, η οποία μπορεί να συγκριθεί, όπως κάνει ο Klauser, με τις «ζωτικές σφαιρικές γεωμετρίες της ανθρώπινης ομαδικότητας» του Peter Sloterdijk (Klauser 2012:117). Η τριλογία Spheres του Sloterdijk εισάγει επίσης περισσότερη υλικότητα στη «σημειόσφαιρα» του Raffestin, μέσω της οποίας η σύγχρονη καθημερινή ζωή διαμεσολαβείται και αλλοτριώνεται από τον υλικό κόσμο. Η σχέση μεταξύ υλικού και μη υλικού κόσμου, μεταξύ φαντασιακών και καθημερινής αστικής ζωής, τότε, μπορεί να αναλυθεί μέσα από τη «χωροποιημένη οντολογία» (Morin 2009) του Peter Sloterdijk σε σχέση με έναν εδαφικοποιημένο τρόπο του είναι-από-κοινού («being with») στην πόλη.

3. Τάξη, Χάος και το Εσωτερικό

Προτείνοντας την εισαγωγή της έννοιας της «ανοσολογικής σφαίρας [“immunological sphere”] σε μια συζήτηση για τον δημόσιο χώρο, εκείνο που προσπαθώ να δείξω είναι ότι ο δημόσιος χώρος δεν είναι απλώς αντικείμενο διαμφισβήτησης: είναι επίσης ο «παρευρισκόμενος κόσμος» που καθιστά εφικτή την αστική ζωή στις πολυάριθμες πλευρές της. Ο δημόσιος χώρος είναι αυτή η σύνδεση αρχιτεκτονικών και συμβόλων που γεννούν μια αίσθηση καθημερινής «θαλπωρής» (at-homeness). Όχι με την έννοια ενός εντελώς ιδιωτικού χώρου αλλά με την έννοια μιας «σφαίρας» (sphere): μια ατμόσφαιρα «οικειότητας» σε ένα χώρο ανωνυμίας. Αυτό, πολύ απέχει από ένα «ουδέτερο» πεδίο. Απεναντίας, είναι ένας χώρος που γεμίζει με διαφορά και με τη διαρκή της επανεπιβεβαίωση. Οι κάτοικοι της πόλης, επομένως, προσφέρουν οι μεν στους δε προσανατολισμό, κάτι που συγκροτεί ένα χαϊντεγκεριανό «ιστό σημασίας» ή ένα σλοτερνταϊκιανό «εσωτερικό».

Ο δημόσιος χώρος έχει κυρίως συνδεθεί με το αδιάφορο, το απεριόριστο, το ανοιχτό, πιθανώς το ουδέτερο. Όταν δεν είναι το ακαθόριστο εξωτερικό, το δημόσιο είναι ο χώρος του κυρίαρχου κράτους και των πολιτών του, στους οποίους παρέχει αδιακρίτως την περίφραξη των εθνικών συνόρων, όπως προστατεύει και τα δικαιώματα όσων φέρουν διαβατήριο. Ο Bruno Latour απορρίπτει τον ιδεότυπο:

Είστε έξω; Δεν υπάρχει έξω: το έξω είναι ένα άλλο μέσα με άλλο κλιματικό έλεγχο, άλλο θερμοστάτη, άλλο σύστημα κλιματισμού. Είστε στο δημόσιο; Οι δημόσιοι χώροι είναι κι αυτοί χώροι, διάολε! Δεν είναι διαφορετικοί, από αυτή την άποψη, από τους ιδιωτικούς χώρους. Είναι απλώς οργανωμένοι διαφορετικά, με διαφορετικές αρχιτεκτονικές, διαφορετικές

εισόδους, διαφορετικά συστήματα επιτήρησης, διαφορετικά ηχοτοπία. Το να προσπαθούμε να φιλοσοφήσουμε σχετικά με το τι σημαίνει να είσαι «ριγμένος στον κόσμο» χωρίς να ορίζουμε πιο επακριβώς, πιο κυριολεκτικά [...] το είδος των περιβλημάτων στο οποίο έχουν ριχτεί οι άνθρωποι, θα ήταν σα να προσπαθούμε να πετάξουμε ένα κοσμοναύτη στο διάστημα χωρίς διαστημική στολή. Οι γυμνοί άνθρωποι είναι τόσο σπάνιοι όσο κι οι γυμνοί κοσμοναύτες. Το να ορίζουμε τους ανθρώπους σημαίνει να ορίζουμε τα περιβλήματα, τα συστήματα υποστήριξης της ζωής, το *Umwelt* που καθιστά δυνατό γι' αυτούς να ανασαίνουν. Να τι ακριβώς διέφευγε πάντα από τον ουμανισμό (2008:8).

Στην τριλογία του *Spheres* (*Spheres I: Bubbles*, *Spheres II: Globes*, *Spheres III: Foams*), ο Peter Sloterdijk στοχεύει να «χωροποιήσει» την ιστορία της νεωτερικότητας γράφοντας το κείμενο που, όπως ισχυρίζεται ο ίδιος, ήθελε να γράψει ο Martin Heidegger, δηλαδή το «Είναι και Χώρος» (2011:333). Το να αναπτύξουμε μια σφαιρολογική αντίληψη της πόλης σημαίνει να προσπαθήσουμε να εντοπίσουμε τους τρόπους με την οποίους η πόλη παρέχει «σφαίρες», ένα μορφολογικό και κοσμολογικό εσωτερικό ή σύνολο εσωτερικών. Όταν εξετάζουμε τη σύγχρονη πολεοδομία, αντί να υποθέτουμε μια προϋφιστάμενη ενότητα που χάθηκε με τον κατακερματισμό και την ιδιωτικοποίηση, ο Sloterdijk μας υποχρεώνει να αποκαλύψουμε με ποιους τρόπους οι άνθρωποι οικοδομούν και ζωογονούν τον χώρο ως ανοσοποιητικό και ως περίβλημα [*immunising and enveloping*], «μια ψυχοανοσολογική [*psycho-immunological*] σφαίρα προστασίας» (Klauser 2012:327). Επεκτείνοντας το είναι-στον-κόσμο του Heidegger, ο Sloterdijk υποστηρίζει ότι κάθε «είναι» είναι «είναι-από-κοινού», και ότι αυτό αποκτά μια χωρική διάσταση με τη μορφή μιας σφαίρας, είτε πρόκειται για «μήτρα, σπίτι, πόλη, έθνος, αυτοκρατορία, ή κάποιο άλλο προστατευτικό περίβλημα» (Thrift 2009:124).

Το Dasein του Heidegger (1967) επιστρατεύεται επομένως για να αποκαλύψει την υπαρξιακή ανάγκη κάθε μορφής ζωής να αντιλαμβάνεται τον κόσμο ως πεπερασμένο και προσβάσιμο, ως ανοσολογικό [immunological]. Ως «σφαίρες», ο Sloterdijk εννοεί τα αχανή μακροσφαιρικά ανοσοποιητικά συστήματα [immune systems], φτιαγμένα από σύμβολα, μύθους, αρχιτεκτονικές και νοήματα, τα οποία περικλείουν το ανθρώπινο άτομο (μικρόσφαιρα) όπως και τις κοινωνίες (μακρόσφαιρες). Η ανοσολογία [immunology], επομένως, βρίσκεται στην καρδιά της χωροποιημένης οντολογίας του Sloterdijk, διότι, για να κατοικήσουν και να αναπαραγάγουν τον κόσμο, οι άνθρωποι καταφεύγουν διαρκώς στον σχηματισμό ενός εσωτερικού, τόσο σε μικροσφαιρικό όσο και σε μακροσφαιρικό επίπεδο, τοποθετώντας τον εαυτό τους σε μια χωροποιημένη αντίληψη ενός κόσμου που μπορεί να υποστηρίξει την ανθρώπινη ζωή. Τα εσωτερικά που κατοικούμε δεν είναι, λοιπόν, φτιαγμένα από υλικές αρχιτεκτονικές αφενός και μεταφυσικές κοσμολογίες αφετέρου. Ακόμα κι αν είναι διαφορετικά από οντολογική άποψη, αυτά τα δύο συγκροτούνται αμοιβαία. Τα τείχη της πόλης δεν είναι απλώς αμυντικό φράγμα, ούτε τα όρια μιας συνοικίας είναι απλώς διοικητικά σύνορα. Τα σύνορα διευθετούν το δικό μας «είναι-στον-κόσμο» σαν επεκτάσεις των σωμάτων μας που μπαίνουν σε κίνηση μαζί με άλλα σώματα. Δεν μπορούν να νοηθούν ως όρια αλλά μάλλον ως επεκτάσεις των ανθρώπινων σωμάτων και των βιόκοσμών τους (lifeworlds).

Τούτο το άρθρο δεν μπορεί να επιχειρήσει καν να σκιαγραφήσει το σύνολο του έργου του Peter Sloterdijk, που εκτείνεται στους τρεις τόμους των Spheres. Φιλοδοξία μου, ωστόσο, είναι να προωθήσω τους τρόπους με τους οποίους το έργο του Sloterdijk μπορεί να ενημερώσει μια επανεννοιολόγηση του δημόσιου χώρου. Ο Sloterdijk δεν φωτίζει απλώς τα όρια των δυαδικών αντιλήψεων «παράδοση έναντι νωτερικότητας» και «δημόσιο έναντι ιδιωτικού». Ο δημόσιος χώρος νοείται εδώ ως το κοινωνικο-σφαιρικό εσωτερικό που δημιουργείται από συνυπάρχοντα πλάσματα που επικαλύπτονται αμοιβαία και συγκροτούν «το καταφύγιο που

προσφέρουν τα μεν στα δε, που επικαλούνται τα μεν στα δε, ένα συγκεκριμένο ψυχο-κοινωνικό χώρο» (Sloterdijk 2005:272). Από αυτή την άποψη, αντί να θεωρεί τον δημόσιο χώρο νομικό ή συμβασιακό κατασκεύασμα, το άρθρο αυτό εξετάζει μια σχεσιακή αντίληψη του δημόσιου χώρου ως κάτι που διαρκώς οικοδομείται και παράγεται, επανακαθορίζεται και γίνεται αντικείμενο διαπραγμάτευσης σε σχέση με άλλους δημόσιους χώρους. Στη διαδικασία της «σφαιροδόμησης» [“sphere-building”], οι κάτοικοι των πόλεων αντλούν από μια ποικιλία αναφορών για να διαπραγματευτούν τη θέση τους στην πόλη, είτε μέσα από τη δουλειά, την οικογένεια, την οδική σήμανση, τα καφενεία, το έθνος, τον κόσμο. Αυτή η «χωροποίηση» του δημόσιου περιλαμβάνει απαραίτητα ένα ολόκληρο φάσμα αντικειμένων και πραγμάτων που παρέχουν υπόρρητα νοήματα και πεδία στα οποία κατοικούν άνθρωποι. Μπορεί η εξουσία να είναι ενσωματωμένη μέσα σ’ αυτό τον «ιστό σημασίας», όμως αυτή η «περίφραξη νοηματοδοτημένων μορφών» (Geertz 1983:182) δεν είναι αποκλειστικό προνόμιο της κρατικής εξουσίας. Παράγεται και αναπαράγεται διαρκώς, προσαρμόζεται και διαμφισβητείται, και υιοθετεί διαφορετικές ποιότητες και σημασίες.

4. Αντιμέτωποι με τη βεβαιότητα της αβεβαιότητας στη Βηρυτό: Ανοίγματα μετά το 2015

Επιμένοντας στις πιο δομικές πλευρές του σχηματισμού εδάφους, τούτο το άρθρο υποστηρίζει ότι τα πολιτικο-φατριαστικά εδάφη της Βηρυτού μπορούν να συγκροτήσουν μια πλούσια και πολύπλοκη αστικότητα που δεν επιτελείται με τον τρόπο που προσδοκούν οι κλασικές αντιλήψεις του δημόσιου χώρου, αλλά ως μια αστικότητα αποτελούμενη από διαχωρισμένες σφαίρες «που κατορθώνουν εντούτοις να συνυπάρχουν» [«rubbing along»] (Makdissi 2000 στο Fregonese, 2012) και που ορίζουν την κοσμοαντίληψη και τον χώρο τους, η μία σε σχέση με την άλλη, σε ένα πλαίσιο κατακερματισμένου κράτους και ελλείψει ενός ενιαίου πολιτειακού χώρου που να τις εκπροσωπεί.

Την ίδια στιγμή, οι αυξανόμενες ανισότητες και η διαφθορά, η συνεχιζόμενη υποβάθμιση των δημόσιων υπηρεσιών, των συνθηκών ζωής και του περιβάλλοντος στον Λίβανο, σε βαθμό που δημιουργεί βαθιά υγειονομική και περιβαλλοντική κρίση, προκάλεσαν μια από τις πιο ενιαίες διαθρησκευτικές εκστρατείες ενάντια στην τάξη των πολιτικών και ενάντια στο φατριαστικό σύστημα το καλοκαίρι του 2015. Η χωματερή του Ναάμε, που ήταν η κύρια χωματερή της πόλης από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, είχε μείνει σε λειτουργία για δεκαεφτά χρόνια, αντί για τα προγραμματισμένα έξι. Η χωματερή αποτελούσε προσωρινή λύση ώσπου να στηθεί ένα πιο ολοκληρωμένο σύστημα για τη διαχείριση των απορριμμάτων. Κατέληξε όμως να συμβολίζει τη διαφθορά της χώρας και την διασπασμένη ηγεσία και διοίκησή της.

Διαδηλωτές στην Πλατεία των Μαρτύρων κατά τη διάρκεια της κρίσης των απορριμμάτων, 8 Οκτωβρίου 2015

Όταν τον Ιούλιο του 2015, οι κάτοικοι του Ναάμε απαίτησαν το κλείσιμο της χωματερής φράζοντας για μια ακόμα φορά τον δρόμο στα απορριμματοφόρα, η Βηρυτός ξεχείλισε από τα αμάζευτα σκουπίδια προκαλώντας περιβαλλοντική και υγειονομική κρίση. Οι

κινητοποιήσεις σχετικά με το πρόβλημα των σκουπιδιών έφεραν ασυνήθιστα μεγάλο αριθμό διαδηλωτών στους δρόμους, ιδιαίτερα νέους, και γέννησαν ακόμα περισσότερες νέες κινητοποιήσεις που ζητούσαν μια λύση στο πρόβλημα. Η κρίση των σκουπιδιών και η ανικανότητα της κυβέρνησης να την αντιμετωπίσει υπογράμμιζαν τις σοβαρές ανεπάρκειες και τη διαφθορά της κυβέρνησης, κάτι που ώθησε το κίνημα προς πιο μεγαλεπήβολους στόχους, φτάνοντας να ζητήσει την κατάργηση του φατριαστικού συστήματος και την απόσυρση ολόκληρης της τάξης των πολιτικών.

Παρότι τα κινήματα είχαν περιορισμένη επιτυχία σε ό,τι αφορά το ίδιο το ζήτημα των σκουπιδιών, βρήκαν ανταπόκριση σε ένα άλλο επίπεδο, αυτή τη φορά στο επίπεδο της τοπικής αυτοδιοίκησης. Το σχήμα Beirut Madinati («Βηρυτός Η Πόλη Μου», BM) δημιουργήθηκε τον Μάρτιο του 2016, ως πολιτική κίνηση από μια λίστα 24 ανεξάρτητων υποψηφίων που προέρχονταν από την κοινωνία των πολιτών, το πανεπιστήμιο, το μάρκετινγκ, την αρχιτεκτονική, την ιατρική, τις τέχνες ή την ένωση των ψαράδων. Είχε ίσο αριθμό Χριστιανών και Μουσουλμάνων, ίσο αριθμό αντρών και γυναικών. Το BM παρουσίασε επίσης, πράγμα σπάνιο σε λιβανέζικες εκλογές, ένα πρόγραμμα 10 σημείων, που περιλάμβανε μέτρα για τις δημόσιες μεταφορές και τους δημόσιους χώρους, για προσιτή στέγαση, για τη μόλυνση, για την καταπολέμηση της φτώχειας ή για τη διοίκηση του δήμου. Μετά από δυο μήνες δημόσιων συζητήσεων και μια προεκλογική εκστρατεία με πολύ περιορισμένα μέσα, το BM κέρδισε το περίπου 40% των ψήφων στις δημοτικές εκλογές του Μαΐου 2016 – οι πρώτες εκλογές που έγιναν μετά τις κοινοβουλευτικές του 2009 – αλλά καμία έδρα στο δημοτικό συμβούλιο, λόγω του απόλυτα πλειοψηφικού εκλογικού συστήματος. Τις εκλογές κέρδισε ένας συνδυασμός υποψηφίων από τους δύο, κατά άλλα αντιτιθέμενους, πολιτικούς συνασπισμούς της 8ης Μαρτίου και της 14ης Μαρτίου.

Καθώς οι σε εθνικό επίπεδο θεσμοί βρίσκονται κατά μεγάλο βαθμό κάτω από τον έλεγχο των πολιτικών κομμάτων και σε διαρκές

αδιέξοδο, το τοπικό και το δημοτικό επίπεδο θεωρούνται βασικές κλίμακες διακυβέρνησης, στις οποίες μπορεί να ασκηθεί μια πιο τεχνοκρατική διαχείριση που να ανταποκρίνεται σε άμεσες ανάγκες και να κερδίσει νομιμοποίηση. Είναι επίσης, ρεαλιστικά μιλώντας, μια κλίμακα στην οποία μια ομάδα με περιορισμένους πόρους μπορεί να δημιουργήσει ρωγμές στην περιχαρακωμένη κομματική πολιτική. Παρότι η εκστρατεία βρήκε θετική ανταπόκριση, έστω κι αν αντιμετωπίστηκε μερικές φορές με κυνισμό, και παρότι άνοιξε τον δρόμο για μια αμφισβήτηση του πελατειακού φατριαστικού συστήματος, το εν λόγω σύστημα απέδειξε πως, όταν αντιμετωπίζουν υπαρκτή απειλή, οι κατά τα άλλα ασυμφιλίωτοι αντίπαλοι μπορούν να συσπειρωθούν για να υπερασπίσουν τα προνόμιά τους. Όπως όταν ο Ουαλίντ Τζουμπλάτ, επικεφαλής της Δημοκρατικής Συγκέντρωσης, λέγεται ότι είπε στον Σάαντ Χαρίρι – τότε υποψήφιος και πλέον πρωθυπουργός – για την ανάγκη να εκλεγεί πρόεδρος: «προχώρα και διάλεξε οποιονδήποτε πρόεδρο [...] γιατί το ουσιαστικό είναι να διασωθεί το σύστημα» (Saleh 2016).

Η ανθεκτικότητα αυτού του συστήματος απέναντι σε εσωτερικές και εξωτερικές απειλές και απέναντι στην παρατεταμένη αστάθεια έχει κάνει την τρέχουσα κατάσταση των πραγμάτων πιο προβλέψιμη αλλά και λιγότερο αποδεκτή. Καταφεύγοντας στην κάλπη, οι ακτιβιστές και η κοινωνία των πολιτών, που προηγουμένως είχαν αναζητήσει την αλλαγή μέσω διαμαρτυριών και ΜΚΟ, προσπαθούν να μειώσουν την κυριαρχία της τάξης των πολιτικών πάνω στο κράτος και τους πόρους του διεκδικώντας κοινοβουλευτικές έδρες – καθώς ο εκλογικός νόμος που επικυρώθηκε τον Ιούνιο του 2017 κάνει την εκλογή ανεξάρτητων υποψηφίων ευκολότερη απ' ό,τι στο παρελθόν. Ωστόσο, οι εθνικές εκλογές που διεξήχθησαν τον Μάιο του 2018 απέδωσαν μόνο μία θέση στον συνδυασμό *Kulluna Watani*, που αποτελείται από μέλη της κοινωνίας των πολιτών.

Την ίδια στιγμή, για ορισμένους ακτιβιστές, μόνο αν δημιουργηθεί ένα διαφορετικό πολιτικό ενδιαίτημα [political

habitat] μπορεί να αμφισβητηθεί και να αντιμετωπιστεί η υφιστάμενη πολιτική τάξη πραγμάτων. Όπως λέει ο Καρίμ, ένας ακτιβιστής που έχει λάβει μέρος σε διάφορες αντιφασιαστικές (anti-sectarian) εκστρατείες από το 2011:

«πρέπει να δημιουργήσουμε νέους χώρους και να δημιουργήσουμε νέους τρόπους ύπαρξης [...] Πρέπει να πάρουμε τον έλεγχο των ζωών μας, των επιλογών μας, ακόμα και των σωμάτων μας, τα οποία υποχρεώνονται να ακολουθούν δρόμους και τρόπους που δεν θέλουμε. Είμαστε καθημερινά υποχρεωμένοι, σε μια χώρα όπως ο Λίβανος, να διαμορφώνουμε τη ζωή μας με έναν ορισμένο τρόπο για να αποφύγουμε τον θάνατο, να αποφύγουμε να γίνουμε ένοπλοι μαχητές ή διεφθαρμένοι, ή απλώς για να μη φύγουμε. Το να δημιουργήσουμε αυτούς τους νέους χώρους, νέους τρόπους ζωής και νέες πρακτικές είναι λοιπόν πολύ σημαντικό» (Βηρυτός, 31 Μαΐου 2016).

Ως προς αυτό, μοιάζει να απηχεί τη δουλειά του Rahul Rao σχετικά με την κατασκευή υπάγωγων συνόρων [subaltern boundary making] και τον μεταποικιακό εθνικισμό, όταν λέει: «πράγματι, το να είσαι υπάγωγος δεν σημαίνει ότι έχεις έναν ασφαλή χώρο αλλά ότι πρέπει πάντα να παλεύεις για να δημιουργήσεις ένα τέτοιο χώρο» (Rao, 2014: 172). Ο δημόσιος χώρος λοιπόν δεν προϋπάρχει, αλλά δημιουργείται συνέχεια μέσω των κινήσεων, λόγων και υλικότητων που κάνουν τον χώρο κατοικήσιμο, ακόμα κι αν αυτό σημαίνει ότι αποκλείει ενώ ταυτόχρονα ορίζει τρόπους και τόπους φιλοξενίας.

Συμπέρασμα

Καθώς οι πόλεις αντιμετωπίζονται ολοένα και περισσότερο μέσα από το πρίσμα της «ατέλειωτης πόλης», ή σύμφωνα με ιδέες

σχετικά με την «πλανητική πολεοδομία» ή τη «μεσαιωνική νεωτερικότητα», όπου η μαχητική και ανταγωνιστική πολιτική έχει επιστρέψει στον δρόμο όχι με τη μορφή διαδηλώσεων αλλά με κινήματα καταλήψεων που προσπαθούν να ριζώσουν σε ένα πεδίο, θα υποστήριζα ότι ο δημόσιος χώρος μπορεί επίσης να επωφεληθεί από μια επιστημολογική στροφή προς την εδαφικότητα και τη σφαιρολογία. Οι πόλεις δεν προσδιορίζονται πια από έντονες κεντρικότητες σε μια σθεναρή ιεραρχία μεταξύ κέντρου και περιφέρειας. Ωστόσο, σχεδιαστές των συγκοινωνιών και εννοιολογικοί αναλυτές χρησιμοποιούν δισδιάστατους χάρτες δικτύων για να περιγράψουν ένα ασταθές περιβάλλον που αποτελείται από ροές, κόμβους και γραμμές και επεκτείνεται σαν ρίζωμα. Αυτή η μάλλον αποστεγνωμένη αναπαράσταση της αστικότητας δεν κατορθώνει να προβάλει κατοικήσιμα αστικά εσωτερικά, απεναντίας αυτά υλοποιούνται μέσα από καθεστώτα ασφαλειοποίησης [securitisation], εμπορικά κέντρα και το «μοντέλο SUV» της ιδιότητας του πολίτη (SUV citizenship) (Mitchell, 2005).

Οι φυσαλίδες της έριδας που είναι τα κινήματα κατάληψης στους περιορισμένους λογοθετικούς χώρους του Πάρκου Τζουκότι, της Πλατείας Συντάγματος, της Πλατείας Ταξίμ ή στον Άγιο Παύλο του Λονδίνου, μαρτυρούν περισσότερο την εδαφική λογική της σύγχρονης αμφισβήτησης παρά διαδικασίες μέσω των οποίων διατυπώνεται η αστική ιδιότητα του πολίτη και ενεργοποιείται το δικαίωμα στην πόλη. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι χώροι αυτοί δεν ασκούν επιρροή σε ευρύτερα αστικά και παγκόσμια αρμολογήματα (assemblages) αλλά ότι μοιάζει να τροφοδοτούν περισσότερο έναν ανταγωνισμό για σφαιροδόμηση [competing sphere-building] παρά την κατασκευή νέων κοινών κεντρικότητων. Ακολουθώντας αυτή την άποψη, η αμφισβήτηση του δημόσιου χώρου δεν εκτυλίσσεται μέσα από την υπέρβαση των διαφορών ή την αντιπροσωπευτική δημοκρατία. Μάλλον η σύγκρουση διευθετείται με τον διαρκή ανασχεδιασμό της μεμβράνης της σφαίρας, καθώς αυτή αγγίζεται με άλλες, συρρικνώνεται, φουσκώνει και σκάει.

Βιβλιογραφία

Alsayyad, Nezar, & Ananya Roy (2006). "Medieval Modernity: on Citizenship and Urbanism in a Global Era." *Space & Polity* 10(1): 1–20.

Amin, Ash (2008). "Collective Culture and Urban Public Space." *City* 12(1): 5–24.

Arendt, Hannah (1998). *The Human Condition*. Chicago: University of Chicago Press.

Benhabib, Seyla (1993). "Models of Public Space: Hannah Arendt, the Liberal Tradition, and Jürgen Habermas," in *Habermas and the Public Sphere*, edited by Calhoun, Craig. Cambridge Massachusetts: The MIT Press.

Beyhum, Nabil (2009). "Le Rôle Du Symbolisme Dans La Planification Urbaine: Le Cas De La Place Des Canons", in Z. Akl and N. Beyhum, eds, *Conquérir Et Reconquérir La Ville: L'aménagement Urbain Comme Positionnement Des Pouvoirs Et Contre-Pouvoirs*.

Brenner, Neil & Elden, Stuart (2009). "Henri Lefebvre on State, Space, Territory." *International Political Sociology* 3(4): 353–377.

Carmona, Matthew (2015). "Re-Theorising Contemporary Public Space: A New Narrative and a New Normative", *Journal of Urbanism: International Research on Placemaking and Urban*

Sustainability, 8(4): 373-405.

Coleman, Roy (2002). "Reclaiming the Streets: Closed Circuit Television, Neoliberalism and the Mystification of Social Divisions in Liverpool, UK." *Surveillance & Society*, 2(2/3): 293-309.

Davie, May (2007). "Théories et Réalités Historiques de la Publicité dans La Ville Arabe: Le Cas de Beyrouth", in Davie, May *Fonctions, Pratiques Et Figures Des Espaces Publics Au Liban: Perspectives Comparatives Dans L'aire Méditerranéenne*. Beirut: ALBA, Université de Balamand Académie Libanaise des Beaux-Arts : 277–301.

Dawson, Ashley (2006). "Geography of Fear: Crime and the Transformation of Public Space in Post-Apartheid South Africa", in *The Politics of Public Space*, edited by Low, Setha and Smith, Neil. New York: Routledge: 123–142.

Delpal, Christine (2001). «La Corniche de Beyrouth, un nouvel espace public.» *Annales de la Recherche Urbaine* 91(Villes et Guerres): 74-82.

Denoeux, Guilain & Springborg, Robert (1998). «Hariri's Lebanon: Singapore of the Middle East or Sanaa of the Levant?» *Middle East Policy* 6(2), 158-173.

Elden, Stuart (2007). "Governmentality, Calculation, Territory." *Environment and Planning D* 25 (3): 562–580.

Elden, Stuart (2009). *Terror and Territory: The Spatial Extent of Sovereignty*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Elden, Stuart (2010). "Land, Terrain, Territory." *Progress in Human Geography* 34(6): 799–817.

Elden, Stuart (2013). *The Birth of Territory*. Chicago: The University of Chicago Press.

Foucault, Michel, (2007). *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège De France, 1977-78* edited by Senellart, Michel, Ewald, François & Fontana, Alessandro. New York: Palgrave Macmillan.

Fraser, Nancy (1990). "Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy." *Social Text* (25/26): 56–80.

Fregonese, Sara (2012). "Beyond the Weak State. Hybrid Sovereignties in Beirut", *Environment and Planning D: Society and Space*, 30(4): 655-674.

Geertz, Clifford (1983). *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*. New York: Basic Books.

Gottmann, Jean (1973). *The Significance of Territory*. Charlottesville: University Press of Virginia.

Graham, Stephen & Alessandro Aurigi (1997). "Virtual Cities,

Social Polarization, and the Crisis in Urban Public Space.”
Journal of Urban Technology 4 (1):19-52.

Graham, Stephen & Simon, Marvin (2001). Splintering Urbanism: Networked Infrastructures, Technological Mobilities and the Urban Condition. London; New York: Routledge.

Günzel, Stephan (2011). “Immanence and Deterritorialization: The Philosophy of Gilles Deleuze & Félix Guattari.” Twentieth World Congress of Philosophy. Boston, Massachusetts.
<http://www.bu.edu/wcp/Papers/Cont/ContGunz.htm>. Accessed 24 January 2018.

Habermas, Jürgen, Lennox Sara & Lennox, Franck (1974). “The Public Sphere: An Encyclopaedia Article (1964).” New German Critique 1(3): 49-55.

Habermas, Jürgen (1991). The Structural Transformation of the Public Sphere. The MIT Press.

Harvey, David (2006). “The Political Economy of Public Space,” in The Politics of Public Space, edited by Low, Setha & Smith, Neil. New York: Routledge: 17-34.

Harvey, David (2012). Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution. London: Verso Books.

Heidegger, Martin (1967). Being and Time. Translated by John MacQuarrie and Edward Robinson. 1st ed. Oxford: Basil Blackwell.

Isaac, Joseph (1995). *Prendre Place : Espace Public Et Culture Dramatique : Colloque De Cerisy*. Edited by Joseph Isaac. Paris: Editions Recherches – Plan urbain.

Kärrholm, Mattias (2007). "The Materiality of Territorial Production: A Conceptual Discussion of Territoriality, Materiality, and the Everyday Life of Public Space." *Space and Culture* 10 (4): 437–453.

Khoury, Pierre & Ragette, Friedrich (1983). *Beirut of Tomorrow*. Beirut: American University of Beirut.

Klauser, Francisco R (2010). "Splintering Spheres of Security: Peter Sloterdijk and the Contemporary Fortress City." *Environment and Planning D: Society and Space* 28(2): 326–340.

Klauser Francisco R (2012). "Thinking Through Territoriality: Introducing Claude Raffestin to Anglophone Sociospatial Theory." *Environment and Planning D: Society and Space*, 30(1): 106-120.

Larkin, Craig (2010), "Beyond the War? The Lebanese Post-memory Experience." *International Journal of Middle East Studies* 42(4): 615-35.

Latour, Bruno (2008). "A Cautious Prometheus? a Few Steps Toward a Philosophy of Design (with Special Attention to Peter Sloterdijk)." *Networks of Design*. Meeting of the Design History Society Falmouth (3-6 September), Universal Publishers: 2-10.

Latour, Bruno (2009). "Spheres and Networks: Two Ways to Reinterpret Globalisation.» Harvard Design Magazine 30 (Spring/Summer).

Leenders, Reinout (2004). "Nobody Having too Much to Answer for: Laissez-Faire, Networks, and Postwar Reconstruction in Lebanon" in Heydemann S, Networks of Privilege in the Middle East: The Politics of Economic Reform Revisited. New York: Palgrave Macmillan.

Lefebvre, Henri (1974). La Production De L'espace. Paris: Éditions Anthropos.

Makdisi, Saree (1997). «Laying Claim to Beirut: Urban Narrative and Spatial Identity in the Age of Solidere.» Critical Inquiry 23(3): 660-705.

McFarlane, Colin (2011). "Assemblage and Critical Urbanism." City 15(2): 204-224.

Mermier, Franck (2008). Liban, Espaces Partagés Et Pratiques De Rencontre Beyrouth : Presses de l'Ifpo.

Mitchell, Don (2005). "The S.U.V. model of citizenship: floating bubbles, buffer zones, and the rise of the "purely atomic" individual." Political Geography 24(1): 77-100

Morin, Marie-Eve (2009). "Cohabiting in the Globalised World: Peter Sloterdijk's Global Foams and Bruno Latour's Cosmopolitics." Environment and Planning D: Society and Space

27 (1): 58–72.

Murphy, Alexander B (2012). "Entente Territorial: Sack and Raffestin on Territoriality." *Environment and Planning D: Society and Space* 30: 159–172.

Nasr, Joe (1999). "Reconstruction", in Huybrechts, Eric & Douayhi Chawqi (Eds) *Reconstruction et réconciliation au Liban: négociations, lieux publics, renouement du lien social*. Beyrouth : Cahiers du CERMOC.

Picard, Elizabeth (1997). «Le communautarisme politique et la question de la démocratie au Liban.» *Revue internationale de politique comparée* 4(3): 639-656.

Raffestin, Claude (1984). "La Territorialité : Miroir Des Discordances Entre Tradition Et Modernité." *Revue De l'Institut De Sociologie* (3-4): 437–447.

Ramadan, Adam (2013). "From Tahrir to the World: The Camp as a Political Public Space", *European Urban and Regional Studies*, 20(1): 145-149.

Saadeh, Sofia (2001). «Les conséquences du sectarisme sur l'espace public de Beyrouth.» *Cahiers de la Villa Gillet* 15, «Villes et Religions»: 67-80.

Sack, Robert D (1983). "Human Territoriality: A Theory", *Annals of the Association of American Geographers* 73(1): 55–74.

Salaam, Assem (1994). «The Reconstruction of Beirut: A Lost Opportunity.» AA Files 27.

Saleh, A (2016). "Who is better in the Saudi eyes: Al Hariri or Siniora?" Ad-Diyar Newspaper 19 August 2016 (translated by MideastWire). Available at: <https://mideastwire.com/page/article.php?id=61466> [Accessed 20 December 2017].

Sassen, Saskia (2008). Territory, Authority, Rights. Princeton, NJ; Oxford: Princeton University Press.

Sassen, Saskia (2011). "The Global Street: Making the Political", Globalizations, 8(5): 573-579.

Sassen, Saskia (2013). "When Territory Deborders Territoriality." Territory, Politics, Governance 1(1): 21-45.

Sennett, Richard (2008). "Reflections on the Public Realm", in Bridge, Gary & Watson, Sophie The New Blackwell Companion to the City, Chapter 34: 390-397.

Sennett, Richard (2013). "Quant." Richardsennett.com. <http://www.richardsennett.com/site/SENN/Templates/General2.aspx?pageid=16>. [Accessed 29 May 2017].

Sloterdijk, Peter (2002). Bulles: Microsphérologie (Sphères I). Paris: Hachette Littératures.

Sloterdijk, Peter (2005). *Écumes: Sphérologie Plurielle (Sphères III)*. Paris: Maren Sell.

Sloterdijk, Peter (2008). *Le Palais De Cristal À L'intérieur Du Capitalisme Planétaire*. Paris: Hachette littératures.

Sloterdijk, Peter (2010). *Globes: Macrosphérologie (Sphères II)*. Paris: Libella – Maren Sell Editions.

Sloterdijk, Peter (2011). *Bubbles: Spheres Volume I: Microspherology*. Los Angeles: Semiotext.

Thrift, Nigel (2009). "Different Atmospheres: of Sloterdijk, China, and Site." *Environment and Planning D: Society and Space* 27(1): 119-138.

Weber, Max (1946). *From Max Weber: Essays in Sociology*. Edited by Gerth, Hans & Wright Mills, Charles. New York: Oxford University Press.
